

Дриголь О. О.,
викладачка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ

FIGHTING CORRUPTION IN HIGHER EDUCATION AT THE STATE LEVEL

Стаття систематично досліджує зусилля та стратегії, які застосовуються на державному рівні для боротьби з корупцією у сфері вищої освіти. Ретельно аналізується складність проблеми корупції в університетському середовищі та ефективність заходів, спрямованих на її подолання. Стаття висвітлює різні аспекти корупції у вищій освіті, включаючи плагіат, недобросовісну атестацію, видачу дипломів за хабарі, а також фальсифікацію академічних досягнень. Аналізуються корені цих проблем і небезпеку, яку вони представляють для якості освіти та довіри громадськості. Досліджуються різні стратегії та заходи, що вживаються державою для боротьби з корупцією в університетському секторі. Це включає в себе створення спеціалізованих антикорупційних організацій, реформування системи оцінки та атестації, запровадження строгих правил та стандартів етики вищої освіти та інші заходи. У підсумку, стаття робить акцент на важливості співпраці між університетами, урядами та громадськістю для успішної боротьби з корупцією у сфері вищої освіти. Вона також підкреслює значущість цього питання для забезпечення якісної та довіреної освіти, яка сприяє розвитку суспільства та економіки.

Ключові слова: суб'єкт корупційного правопорушення, детермінанти, корупційне правопорушення, воєнний стан, державна політика, управління.

The article systematically examines the efforts and strategies used at the state level to combat corruption in higher education. The complexity of the problem of corruption in the university environment and the effectiveness of measures aimed at overcoming it are thoroughly analyzed. The article highlights various aspects of corruption in higher education, including plagiarism, dishonest certification, issuing diplomas for bribes, and falsification of academic achievements. It analyzes the roots of these problems and the danger they pose to the quality of education and public trust. The various strategies and measures taken by the state to combat corruption in the university sector are explored. These include the creation of specialized anti-corruption organizations, reforming the assessment and certification system, introducing strict rules and standards of ethics in higher education, and other measures. In conclusion, the article emphasizes the importance of cooperation between universities, governments and civil society for the successful fight against corruption in higher education. It also emphasizes the importance of this issue for ensuring quality and trustworthy education that contributes to the development of society and the economy.

Key words: subject of a corruption offense, determinants, corruption offense, martial law, public policy, management.

Великий тлумачний словник української мови дає визначення корупції як «діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямованих на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг; пряме використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення; підкупність, продажність урядовців і громадських діячів». Іншими словами – це явище у суспільстві яке характеризується тим, що особи наділені владою або певними службовими/громадськими повноваженнями, використовують цю владу не задля

служби суспільним інтересам, а задля реалізації і задоволення власного приватного інтересу. Реалізація приватного інтересу може виявлятися у власному збагаченні, вирішенні приватних проблем службовця, а також у інших формах.

Явище корупції переслідує людство протягом усього періоду існування і проявляється у всіх доступних формах. Існують свідчення про корупцію ще у первісних додержавних суспільствах (напр. релігійна корупція), а отже, саме явище, хоч і будучи згубним для суспільства, є від цього суспільства абсолютно невіддільним. Тому, можна зробити висновок, що корупція, як і злочинність загалом, є непер-

борним у повній мірі явищем, втім, доцільно задля інтересів здорового людського співіснування розробляти методи боротьби з нею.

Незважаючи на те, що корупцію як явище, неможливо знищити, можна вплинути на її рівень поширеності у суспільстві та її сприйняття у цьому суспільстві. Саме цей рівень сприйняття і поширеності корупції у суспільстві і є сучасним мірилом ефективності тієї чи іншої держави і суспільства у процесі боротьби із корупцією.

Міжнародна недержавна організація Transparency International починаючи із 1995 року веде Corruption Perceptions Index – індекс сприйняття корупції. На даний момент цей індекс є найоб'єктивнішим джерелом інформації про поширеність корупції у суспільстві та стан боротьби із нею. Аналізуючи даний рейтинг, можна прийти до цікавої кореляції – найкращі показники у ньому мають (за нечисленними виключеннями) держави, що стало існують протягом довгого часу, державність яких не переривалася і сталість інститутів яких не піддається сумніву.

Натомість держави, що утворилися внаслідок розпаду імперій (постколоніальні держави), зачасту мають дуже низький рівень сприйняття корупції, що говорить про розповсюдженість та поширеність її у таких суспільствах. До другого типу країн, належить, нажаль, і Україна. Розгляд явища корупції через призму імперсько-колоніального дослідження є важливим для розуміння причин високої поширеності корупції в одних суспільствах і нетерпимості до неї у інших.

Корупція в Україні є явищем, що поширилася на абсолютно усі сфери суспільного існування у нашій державі. І це абсолютно не дивно, якщо зважати на вищеописане. Українська незалежна державність, що утворилася унаслідок розпаду Радянського Союзу успадкувала дуже багато так званих «дитячих хвороб», а суспільство, будучи втомленим від постійних економічно-політичних криз та перебуваючи під постійним політично-культурним тиском колишньої метрополії, не знайшло у собі достатньо сил щоб побороти цей важкий постколоніальний спадок.

Вища освіта – це ступінь знань, що набувається у закладах вищої освіти на базі повної

загальної середньої освіти, необхідний фахівцям вищої кваліфікації в різних галузях економіки, науки і культури. Корупція у вищій освіті виявляється у незаконних суспільних відносинах, що виникають між суб'єктами освітнього процесу, а також іншими суб'єктами дотичними до цього процесу, що грають допоміжну роль у цьому процесі. Основою корупційних праввідносин у сучасних обставинах в сфері освіти є спрямованість на отримання незаконних переваг, вигод або привілеїв протягом навчального процесу. До таких переваг можуть відноситися:

- спрощення безпосереднього процесу освіти у начальних закладах вищої освіти (отримання вищих оцінок, захист наукових робіт «автоматом», спрощення бюрократії тощо);
- незаконний вступ до закладу освіти, тощо.

Небезпечність корупції у вищій освіті полягає у тому, що через неї порушуються принципи рівності та академічної доброчесності, крім того, сам по собі навчальний процес навмисно або природним шляхом ускладнюється (напр. викладач вищого навчального закладу створює такі умови начального процесу, за яких вчинення корупційної дії є єдиним і безальтернативним шляхом отримання оцінки/заліку тощо). Більше того, наявність корупції у освіті має і інші наслідки як то зниження якості працівників на ринку праці, підривання авторитету освіти та науки у суспільстві.

Підсумовуючи, корупція у вищій освіті – це згубне суспільне явище, що виникає у науково-освітньому середовищі, полягає у використанні суб'єктами надання освітніх послуг повноважень задля, з одного боку, отримання незаконних переваг у освітньому процесі, а з іншого, у задоволенні особистого інтересу незаконними засобами. Корупція в освіті руйнує освітній процес, робить його несправедливим та викликає «кумулятивні» наслідки для суспільства в цілому.

Питання детермінації (визначення причин) корупції у сфері вищої освіти неможливо розглядати без надання загального контексту, з причини того, що жодне явище, яке виникає у суспільстві, не існує у вакуумі, а тісно взаємодіє із усіма іншими явищами. Почати розгляд питання детермінації корупції у галузі вищої освіти

пропонуємо із введення у загальний контекст. Розпочати потрібно із утворення незалежної держави Україна у 1991 році, внаслідок колапсу Радянського Союзу. Тема «перебудови» у Радянському Союзі не є основною, тож лише зазначимо, що наприкінці свого існування, у радянському суспільстві усі корупційні практики стали неймовірно поширеними. У зв'язку із важкою економічною кризою планової економіки, занепаду і критичного ускладнення бюрократії, корупційні практики стали єдиним способом для вирішення багатьох питань. Не обійшло це стороною і сферу вищої освіти.

Можна із впевненістю сказати, що більшість сучасних проблем у цьому напрямку почали формуватися ще за часів Радянського Союзу і є негативним спадком поваленої імперії. Академічне середовище більшості великих навчальних закладів ставилося до корупції цілком толерантно, а деякі із представників навіть заохочували давати хабарі за позитивні результати у навчанні.

Тим не менше, розквіт корупції у сфері освіти в Україні припадає саме на пост-радянський період існування нашої держави. Після припинення існування радянської системи, у освіті та науці, як і багатьох інших сферах суспільного життя стався колапс. Українській новопосталій державі у ті часи явно було не до підтримки науки, вирішувалися більш важливі питання, тож виникли такі обставини, коли навіть чесні викладачі для продовження роботи та існування у людських умовах змушені були йти на корупційні дії. Через брак фінансування навчальних закладів, хабарі стали чи не єдиним джерелом доходу викладачів, що не могло у подальшому не призвести до відповідних наслідків.

Також, говорячи про інші причини поширення корупції на сфері вищої освіти, такими є:

- недосконалість (прогалини) законодавства;
- відсутність (або недостатність) контролю за виконанням антикорупційного законодавства у навчальних закладах;
- надто ускладнена бюрократія;
- кризові явища в економіці; криміналізація й тінізація економіки, надмірне втручання держави в економіку;
- політична нестабільність, нестабільність політичних інститутів;
- безсистемна, необґрунтована зміна законодавства;

- відсутність чітко визначеної ідеології державної служби та системи цінностей держави;
- низький етичний рівень службовців.

Говорячи про характеристику корупції у сфері вищої освіти, потрібно згадати про структуру корупційних дій у сфері освіти. Суб'єктами корупційних відносин завжди є щонайменше дві сторони, однією із яких є хабарник (напр. викладач), а іншою – особа яка є хабародавцем (напр. студент). Сторін може бути і більше, це можуть бути посередники, що сприяють вчиненню корупційної дії. Предметом таких відносин є майно або право на майно. Частіше за все предметом є безпосередньо грошові кошти.

Корупційні діяння в залежності від суб'єкта-ініціатора поділяються на:

- корупційні діяння із ініціаторами-службовцями;
- корупційні діяння із ініціаторами-громадянами (студентами).

Корупційні дії у сфері вищої освіти за метою вчинення поділяються на:

- за підготовку та/або захист курсових, рефератів, практичних, лабораторних робіт тощо;
- купівля робіт у викладачів без особистого їх створення;
- за отримання заліку, складання іспиту, покращення оцінок під час складання сесії тощо;
- для отримання більш високих поточних оцінок в міжсесійний період;
- за вирішення питань із адміністрацією (місце у гуртожитку, умови проживання, спрощення бюрократії тощо);
- інші корупційні діяння у сфері освіти.

Підсумовуючи, корупційні прояви у вищій освіті в першу чергу детермінують такі чинники як соціально-правові та економічні.

Під економічними чинниками можна розуміти такі економічні умови існування у людському суспільстві, що сприяють вчиненню корупційних дій у сфері вищої освіти. Це може бути як недостатнє фінансування сфери освіти, так і завантаженість системи освіти загалом, що робить корупційні практики найпростішим засобом для вирішення нагальних проблем. До соціально-правових можна віднести такі чинники як недосконале врегулювання сфери вищої освіти у законах та підзаконних актах, недостатність зовнішнього контролю за процесом освіти тощо. Характеризують коруп-

ційні дії у сфері вищої освіти в першу чергу наявність двох або більше сторін, одна із яких завжди є ініціатором виникнення корупційної ситуації.

Окрім того, для корупційних дій у сфері вищої освіти характерна майнова спрямованість. Тобто одна із сторін отримує за свою протиправну діяльність майнову особисту вигоду і таким чином задовольняє свій приватний інтерес, у той час як приватний інтерес хабародавця задовольняється у вигляді отримання незаконних переваг у питаннях освіти.

На думку Бабенко Б. А., Лазаренко С. Ж. причини виникнення корупції у сфері освіти умовно об'єднуються у три групи:

1) об'єктивні причини, до яких належать низький рівень заробітної плати працівників освіти, обмежена кількість місць на бюджетну форму навчання насамперед за престижними спеціальностями або в рейтингових закладах вищої освіти, недосконалість законодавства, спрямованого на запобігання та протидію корупції;

2) суб'єктивні причини: розчарування та апатія з боку викладачів до навчального процесу, який потребує багато часу, високої кваліфікації і не приносить достатніх матеріальних винагород; відсутність пошани до викладацької роботи з боку студентів; замовчування студентами випадків давання і вимагання грошової чи іншої матеріальної винагороди;

3) об'єктивно-суб'єктивні причини, зокрема: відпрацьовування особою витрат у зв'язку із влаштуванням на викладацьку роботу, недостатні правові та соціальні гарантії захисту працівників освіти [5].

На думку І. Совсун, загальна культура толерування корупції так міцно укорінилася в університетському житті, що проблемами недофінансування її пояснити вже не можна. Але, на її думку, без підвищення зарплат в освіті будь-які спроби подолати хабарництво приречені на поразку. Це не може бути єдиним механізмом, проте є мінімальною вимогою. Вона звертає увагу і на певну невиразність меж корупційних правопорушень у сфері освіти. Досить часто вчинення чи невчинення певних дій студентом або викладачем з використанням становища, яке він займає у відповідному навчальному закладі, відбувається не за конкретно визначеною неправомірною вигодою та навіть не за її

чітко виголошену обіцянку, а на основі досить абстрактного сподівання особи на отримання певної користі за вчинення таких дій у майбутньому. Фактично, йдеться про один з найбільш прихованих, «замаскованих», але й один з найнебезпечніших видів корупції, де практично неможливо піймати правопорушника «на гарячому» та, відповідно, довести наявність в його діях складу правопорушення і притягти винного до юридичної відповідальності. Такі вчинки притаманні не лише сфері освіти, але тут вони вкорінилися та реалізуються у свій особливий спосіб. При цьому організація роботи за принципом «послуга за послугу» набуває нерідко систематичного характеру, де вже ніхто не веде обліку таких «послуг», а визначити в грошовому чи іншому конкретно визначеному еквіваленті розмір неправомірної вимоги, точний момент та спосіб її отримання, практично неможливо. З огляду на це, такий метод корупції дає змогу правопорушникам додатково знаходити переконливі аргументи для самовиправдання (крім низької зарплати та ін.), нашаровуючи на неочевидну неправомірність своїх діянь цілі пласти сумнівних, з погляду чистої моралі, доводів, але які, після відповідного ментального опрацювання, здаються їм цілком резонними [6].

Розкриваючи тему корупції у вищій освіті, необхідно також обов'язково розкрити засоби і способи, якими у сучасних умовах відбувається боротьба із корупційними проявами у сфері вищої освіти.

Боротьба із корупцією у сфері освіти відбувається одночасно у кількох вимірах:

- 1) Центральний.
- 2) Децентралізований.
- 3) Громадський.

Центральний рівень являє собою систему нормативно-правових актів, законів, приписів державної влади, підзаконних актів тощо, які своїм спрямуванням мають сприяти встановленню загального режиму боротьби із корупцією

Розглядаючи цей рівень, треба зупинитися на основоположному нормативно-правовому акті, що регламентує боротьбу України як держави із корупцією – Державній антикорупційній програмі.

З метою досягнення значного прогресу в запобіганні та протидії корупції, зокрема

у сфері вищої освіти, забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх державних органів та органів місцевого самоврядування, а також належного процесу післявоєнного відновлення України, Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року було затверджено Державну антикорупційну програму на 2023-2025 рр.

Ця Антикорупційна програма наголошує на тому, що наразі існує проблема з доступом до закладів освіти та перебігом освітнього процесу, які містять корупційні ризики. Так, досі залишаються траєкторії вступу з високими корупційними ризиками (за творчим конкурсом та внутрішнім вступним екзаменом). Такі правила прийому мають надзвичайно високий ризик необґрунтованої деформації оцінок, а особи, які за медичними показаннями насправді підлягають оцінюванню у загальному порядку, недоброчесно користуються пільгами та преференціями для складання внутрішнього іспиту замість зовнішнього незалежного оцінювання. Ще однією проблемою, яка характеризується високим рівнем корупційних ризиків у вищій освіті, є питання вступу іноземців та осіб без громадянства до вітчизняних закладів вищої освіти: система отримання запрошень на навчання для іноземців та осіб без громадянства не є достатньо прозорою. Комплексною та масштабною проблемою під час провадження освітньої діяльності закладів вищої освіти є можливість вимагати чи отримувати неправомірну вигоду за здачу заліків чи іспитів студентів під час сесій, а також за завищення результатів поточної успішності. Корупційні ризики не менш притаманні підготовці та захисту кваліфікаційних, а також наукових робіт. При цьому правові засоби притягнення до відповідальності за академічну недоброчесність, зокрема академічний плагіат, не є досконалими. Присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань нерідко відбувається із значним використанням корупційних практик та інших проявів недоброчесності [4].

Державна антикорупційна програма з метою розв'язання вказаних проблем передбачає наступні заходи:

1) Створення Єдиної міжвідомчої інформаційної системи щодо набору іноземних вступників до закладів вищої освіти з можливістю

інтеграції системи до Єдиної державної електронної бази з питань освіти чи Автоматизованого інформаційного комплексу освітнього менеджменту. Існування такої інформаційної системи повинно суттєво знизити рівень корупції та можливостей зловживання працівниками університетів під час взаємодії з іноземними абітурієнтами, оскільки система направлена на мінімізацію контактів абітурієнтів з суб'єктами дискреційних повноважень під час вступу до ЗВО. Система зробить вступ прозорим, міститиме відкриті дані щодо кількості вільних місць для іноземних вступників у закладах вищої освіти, автоматизує отримання інформації про оформлення віз, перетин державного кордону, оформлення посвідки на тимчасове проживання, вступники зможуть подавати документи для отримання візи чи посвідки у електронній формі через цю систему.

2) Реалізація Концепції інформаційної системи управління вищою освітою (HEMIS) включно з розділом щодо впровадження сторонніх електронних освітніх інформаційних систем (електронних систем управління освітнім процесом (у тому числі контрольними заходами та практичною підготовкою) у сфері вищої освіти та їх верифікації МОН. Процес здобуття освіти та оцінювання результатів навчання повинен стати прозорим та на підставі об'єктивних критеріїв.

3) Розширення сфери застосування електронних кабінетів і скорочення частки випадків обов'язкової подачі документів у паперовій формі для вступу до закладів вищої освіти.

4) Розширення сфери застосування зовнішнього незалежного оцінювання.

5) Відмова від пільг із заміни зовнішнього незалежного оцінювання на іспити в закладі вищої освіти, крім обмеженого переліку вступників за безумовними медичними підставами та осіб, яких законом визнано учасниками бойових дій та які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України.

6) Проведення щороку Єдиного фахового вступного випробування для вступу у магістратуру та розширення переліку спеціальностей галузей знань, за якими проводиться ЄДКІ.

7) Розроблення та прийняття Закону, яким би регламентувалися вичерпні підстави та види юридичної відповідальності за прояви акаде-

мічної недоброчесності, критерії наявності академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та порядок здійснення провадження про притягнення до юридичної відповідальності за вказані дії.

8) Удосконалення інформаційної системи Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, зокрема щодо розширення переліку відомостей, що вносяться до інформаційної системи, її користувачів (у тому числі членами спеціалізованих вчених рад, здобувачами наукового ступеня, заявниками у сфері присудження та позбавлення наукових ступенів).

9) Створення проекту закону, відповідно до якого повноваження з ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої освіти та державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог ліцензійних умов будуть передані від МОН до Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Наразі у МОН існує конфлікт інтересів, бо Міністерство має функції ліцензування освітньої діяльності і одночасно здійснює повноваження щодо управління багатьма з ліцензіатів, а отже безумовно заінтересований в успішному їх ліцензуванні.

На уфіе думку, до шляхів подолання корупції у вищій освіті необхідно було б додати ще такі заходи:

1) Запровадження зовнішнього незалежного оцінювання для вступу до аспірантури (докторантури). Зараз вступні іспити проводяться неанонімно, розробляються науково-педагогічними працівниками ЗВО самостійно, а це відкриває можливість різноманітним махінаціям з екзаменаційними роботами та фальсифікаціям їх результатів. Відсутність об'єктивних критеріїв оцінювання знань вступників зумовлює суб'єктивне оцінювання і різні зловживання.

2) Запровадження електронних екзаменаційних відомостей та автоматизованих систем обліку активності студентів для прозорого формування рейтингу і справедливого переедення студентів з контрактної форми навчання на бюджетну.

3) Обов'язкова антикорупційна освіта. Я вважаю, що така дисципліна, як «Корупція, держава та суспільство» має викладатися на кожному курсі кожного факультету закладу вищої освіти для формування правової культури, правомірної поведінки особистості, нетер-

пимості до корупції і розуміння чіткого плану дій куди і як звертатися у випадку виявлення корупційних ситуацій.

4) У зв'язку із можливістю впливу політичних діячів, роботодавців, громадських організацій на заклади вищої освіти необхідно створити дієві інструменти моніторингу і контролю зв'язків адміністрації ЗВО з ними, оприлюднювати підписані договори співпраці із стейкхолдерами.

5) Запровадження автоматизованої системи запису на поселення в гуртожиток, яка б містила актуальні дані про кількість доступних місць, характеристики кімнат, їх вартість.

6) Встановити законодавчо порядок і критерії рейтингування науково-педагогічних працівників, визначити вичерпний перелік повноважень керівника закладу вищої освіти щодо розподілу премій та інших виплат стимулюючого характеру науково-педагогічним працівникам та співробітникам ЗВО. Сьогодні суб'єктивізм при оцінюванні персональних здобутків викладачів, співробітників призводить до того, що одні викладачі отримують премії декілька разів на рік, а інші, які також заслуговують на це, не отримують премії роками.

7) Найбільш поширену проблему – вимагання неправомірної вигоди в обмін на підвищені оцінки студентам – можна вирішити збільшенням розміру заробітної плати викладачам, для того, щоб усвідомлення втрати добре оплачуваної роботи було серйознішою перешкодою проти бажання отримати хабар.

8) Збільшення фінансування закладів вищої освіти також допоможе суттєво знизити рівень таких корупційних проявів, як неправомірна здача в оренду майна ЗВО, зловживання під час співпраці з роботодавцями у сфері реалізації спільних проєктів, кадрового залучення, вимагання сплати благодійних внесків, зловживання владним становищем, політичним статусом для тиску на представників закладів вищої освіти.

Отже, розглянувши корупційні ризики у вищій освіті і причини їх виникнення, статистичні дані щодо найбільш поширених корупційних ситуацій, їх вплив на молодь та суспільство загалом, можна зробити висновок, що побороти корупцію в державі без протидії корупції у сфері освіти – неможливо, бо корупція у вищій освіті є зерном корупції в усіх інших

сферах життєдіяльності. Не тільки загальна діяльність без конкретних цілей, але цілеспрямована освіта нових, чесних, порядних громадян, які впевнено будуть нести високі правові та людські ідеали – ось це має стати одним із головних завдань України. Адже саме в руках молодого, освіченого покоління, яке житиме відповідно до принципу нульової толерантності до корупції, здатність змінити Україну на краще, а також здатність реалізувати ідею, відповідно до якої верховенство права, законність і суспільне благополуччя вважатимуться громадянами більшою цінністю, ніж задоволення свого бажання задовільнити свої ефемерні потреби неправомірною вигодою. Тому небезпідставно відзначається пріоритетність правової антикорупційної освіти у формуванні антикорупційної свідомості, зокрема, і її важливість в антикорупційній діяльності, що зага-

лом зумовлено двома основними моментами: 1) така освіта особливо спрямована на підростаюче покоління, закладає основи правомірної поведінки громадян, а, отже, формує негативне психологічне ставлення до корупції; 2) антикорупційні знання забезпечують створення передумов для дієвої протидії корупції із залученням до цього процесу широких верств населення [7, с. 264]. І така антикорупційна освіта повинна бути обов'язково підкріплена дієвими заходами на мінімізацію корупції у вищих навчальних закладах, що і передбачаються Державною антикорупційною програмою на 2023–2025 рр. (загальнодержавний рівень) та антикорупційними програмами відповідних ЗВО (локальний рівень), які неодмінно згодом будуть реалізовані і, безсумнівно, справлять значний ефект на викорінення корупційних практик і корупційних ризиків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ. 2023. С. 172.
URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/1f23b766-e031-4c3f-81a4-0167b4f93116.pdf>
2. Басанцов І. В. Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії: монографія / І. В. Басанцов, О. О. Зубарева. – Суми: Сумський державний університет, 2016. – 113 с.
3. Корупційні ризики у вищій освіті. ТОП 25: Стратегічний аналіз корупційних ризиків, авторський колектив, відповідальна експертка Марія ЦИП'ЯЦУК. – Київ: Національне агентство з питань запобігання корупції, Асоціація юридичних клінік України, 2022 – 106 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки» від 4 березня 2023 року // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#n2>
5. Бабенко Б. А., Лазаренко С. Ж. Корупція в системі вищої освіти: сутність, причини та наслідки. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=812>
6. Совсун І. Теорія і практика корупції в освіті. Тиждень. 2013. 06 вересня. URL: <http://tyzhden.ua/Society/88089>
7. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія. Київ: Юрид. думка, 2004. 400 с.